

Доц. д-р ик. н. Стефка Коева

СЪВРЕМЕННАТА ПОЛИТИЧЕСКА ИКОНОМИЯ: ТРАДИЦИОННИ ПОДХОДИ И НОВИ ПОСОКИ

Изследвано е възраждането на политическата икономия под различни форми през последните няколко десетилетия. Проследена е еволюцията на дефиницията на икономическата наука, което позволява по-добре да се схване съвременната употреба на термина “политическа икономия”. Предложена е определена типология на основните политикоикономически теории и школи и са изведени обобщаващи характеристики от гледна точка на съвременното основно течение (неокласическия икономикс). Анализирано е едно от сравнително новите развития - теорията на публичния избор в качеството ѝ на “нова политическа икономия”: методология, аналитичен инструментариум, основни теми и изводи.

JEL: P16; B50; B59

“Какво е политическа икономия?” Зададен преди 17 години у нас по време на лекция или на страниците на някое от научните ни списания, този въпрос би изглеждал почти безсмислен, тъй като би предполагал несложен и еднозначен отговор, даван от единствено познатата и изучавана марксистка теория. Днес обаче той изглежда твърде разнопосочен и проблематичен поради неустановеността в значението на термина, както и съществуването на разнообразие от течения и школи, претендиращи да бъдат наречени “политикоикономически”, понякога полярно противоположни в методологията си, основополагащите си допускания и научен инструментариум.¹

Непосредственият мотив за поставянето на този въпрос именно сега е провокиран от две дискусии в академични общности, работещи в твърде различни институционални условия и среда. Първото обсъждане беше в един от научните ни съвети и засягаше индиректно обхвата на понятието “политическа икономия”. Въпросът, който се дискутираше,² имаше връзка с формалното отнасяне на определена теория, непринадлежаща към ортодоксалното неокласическо течение, към номенклатурата на “политическата икономия”.³ Втората дискусия се състоя в катедрата по икономика на

¹ Разбира се, въпреки че този въпрос не е бил “открит” и не е бил в центъра на вниманието на академичната общност у нас, по определени въпроси и теоретични концепции са взели отношение редица български учени като проф. К. Григоров, проф. Т. Трендафилов, проф. К. Миркович, проф. Ат. Леонидов, проф. М. Кънев, доц. Св. Тошкова и др.

² Защитаваните мнения в известна степен бяха показателни за наличието на смут или най-малкото за подценяването на богатството и разнообразието в съвременната икономическа мисъл. Някои колеги предпочетоха да отнесат подобно изследване към историята на икономическата мисъл.

³ Това не би могло да се нарече непременно открит дебат за съдържанието и обхвата на понятието, но аргументите имплицитно присъстваха в мненията “за” или “против” присъждането на определено научно звание.

американско висше учебно заведение (от типа “либерал артс”⁴). Непосредствената причина беше да се установят изискванията към типа специалист, който трябваше да заеме мястото на наскоро починал уважаван професор, водил основно курсове по политическа икономия.⁵ И двете дискусии показваха недвусмислено, че понятието “политическа икономия” днес означава твърде различни неща за различните колеги.

Щрихи от историята на термина “политическа икономия”

Възникването на съвременната икономическа наука почти еднозначно се свързва с Адам Смит и неговия труд “Богатството на народите”. Понятието “политическа икономия” обаче се използва доста преди него. Всеки стандартен учебник по история на икономическия анализ показва, че семената на идеите в “Богатството” са посетили далеч преди времето на Смит. Справочната литература⁶ обикновено също споменава предисторията на термина,⁷ свързвайки я с неговата етимология и употреба от древните гърци – *oikonomike* (в смисъл на “управление на домашния бюджет”), и по-късно на латински – *oeconomia* (с малко по-разширено значение). Смята се, че френските икономисти са възприели по-широкото значение, прибавяйки към него и политиката като публична администрация или управление на делата на държавата, възпльщавана от монарха. Прието е, че терминът *économie politique* се появява най-напред във Франция, като се отнася към Монкретиен и неговия “Трактат по

⁴ От общо 3500 колежи и университети в САЩ около 800 претендират да притежават идентичността на liberal arts colleges. Съществуват и доста по-ограничителни класификации, но асоциацията е обикновено с малки, елитни висши училища, обучаващи бакалаври, създадени по модела на престижните колежи на Оксфорд и Кеймбридж. Значителна част от liberal arts colleges са сред първите възникнали висши училища в САЩ и обучението в liberal arts (буквално преведено свободни изкуства) се смята най-подходящо за свободомислещите хора. Тяхната мисия се свързва със създаването на “образовани личности” (educated persons), които са получили знания в няколко академични области, преди да изберат специалността, на която ще се посветят. От такава гледна точка висшето образование се възприема предимно като процес на изграждане на способност за творческо мислене и креативност.

⁵ Преобладаващата част от икономическите дисциплини, преподавани в американските университети и колежи, е стандартизирана и следва водещата общоприета (mainstream) теория. Това се отнася в пълна степен и за докторските програми, където колегите-преподаватели получават своите докторски степени. Но в “либерал артс” колежите е подчертан стремежът студентите да бъдат запознавани с много по-разнообразни различно нюансирани идеи и именно тук вероятността да се предлагат курсове по политическа икономия е по-голяма.

⁶ В изясняване еволюцията на проблема рубриката “Политическа икономия и икономикс” на “The New Palgrave. A Dictionary of Economics” се оказа важен първоначален справочен източник на информация и послужи за добра препратка към оригиналните трудове и работата с тях (вж. *Groenewegen, P. Political Economy and Economics. - In: Eatwell, J., M. Milgate and P. Newman (eds.). The New Palgrave: A Dictionary of Economics: The Macmillan Press, 1987, Vol. 3, p. 905.*)

⁷ Пак там.

политическа икономия” (*Traité d'économie politique*) през 1615 г. Физиократите обогатяват съдържанието на понятието. Те възприемат първоначално вложения смисъл на “управление”, но добавят и съществен нов елемент на “богатство”: природа, производство, разпределение.⁸

Междувременно икономическата теория във Великобритания се усъвършенства и развива, става по-интroversна, самовглеждаща се и именно през този период откриваме една от най-интересните дефиниции на дисциплината, предхождащи Смит. По всеобщо признание Джеймс Стюарт е първият икономист, използвал термина “политическа икономия” в заглавие на труд, написан на английски - “Изследване върху принципите на политическата икономия” (*An Inquiry into the Principles of Political Economy*), публикуван през 1767 г., десет години преди появата на шедевъра на Смит. В вводната глава на произведението си Стюарт експлицитно прави връзка между традиционното разбиране на икономиката като управление на домашното стопанство и на държавата.⁹ Обобщавайки казаното от него, можем да заключим, че политическата икономия: *първо*, вече има отношение към държавата и нейна цел е да осигури благоразумното управление на цялото стопанство, подобно на разумното управление на домашното стопанство; *второ*, съсредоточена е върху индивидите, техните нужди и интереси, но едновременно с това отива и по-далече, като взема предвид и взаимоотношенията чрез пазара, осигуряващ реципрочност в задоволяването на потребностите; *трето*, включва и институционалната подредба (маниери, обичаи и навици), които се променят и могат да бъдат моделирани; *четвърто*, е “политическа” в смисъл, че на управника се възлага задачата да подбере най-подходящите начини за изпълнение на плановете си. Очевидно е, че от самото начало на науката в съдържанието й присъстват както дискриптивната, така и прескриптивната ѝ роля.

Смит не използва понятието в заглавието на своя труд, но дава една от най-известните и по всеобщо признание оригинални дефиниции на

⁸ Така през 1760 г. маркиз дьо Мирабо се позовава на “политическата икономия” като отнасяща се до “селското стопанство и публичната администрация, както и ... богатството и средствата за неговото осигуряване” (цит. по *Groenewegen, P.* Цит. съч., с. 905).

⁹ Тук ще приведем по-обемист цитат, тъй като смятаме, че той съдържа всички елементи на първоначалното много широко и богато съдържание на дисциплината: “Това, което икономиката е за семейството, политическата икономия е за държавата... Ето защо голямото изкуство на политическата икономия е, първо, да адаптира различните операции към духа, маниерите, обичаите и навиците на хората, а след това да моделира тези обстоятелства така, че да бъде възможно създаването на нови и по-полезни институции. Главната цел на тази наука е да осигури определен фонд за препитание на цялото население; да осигури всичко необходимо за задоволяване на нуждите на обществото и да ангажира гражданите (в качеството им на свободни хора) по такъв начин, че да създаде реципрочни отношения и зависимости между тях... Работа на държавника е да преценява целесъобразността на различните схеми на икономиката и чрез декрети да моделира умовете на поданиците така, че като насърчава придържането към частния интерес, да съдейства за изпълнението на собствения си план” (*Steuart, Sir James. An Inquiry into the Principle of Political Economy: A. Miller and T. Cadell, 1767, Vol. I, p. 2-3*).

политическата икономия. “Политическата икономия, разглеждана като част от науката на държавника или законодателя, предполага два различни предмета: първо, да осигурява обилни приходи и средства за съществуване и, второ, да носи на държавата достатъчни постъпления за публичните услуги. Тя има за цел да обогати както хората, така и суверена.”¹⁰ Очевидно Смит в общи линии споделя разбирането на Стюарт, но добавя към него и нов елемент - едно от най-важните нововъведения в историята на науката. За него политическият елемент е вътрешно присъщ на определението на понятието и в крайна сметка двата интереса - индивидуалният и публичният, са съвместими и взаимодопълняеми. Въпреки това той не възлага ролята по осигуряването на съюза между двата интереса на политическата класа, на патерналистичната държава. Суверенните и свободни индивиди са тези, които създават богатството на нацията. Всеизвестна е тезата за “невидимата ръка”, която направлява обособения интерес така, че той да съдейства за интереса на обществото. Тук ни се иска да приведем един друг цитат, който подсилва тази идея: “[Н]еизменните, постоянни и непрекъснати усилия на всеки човек да подобрява положението си ... са често достатъчно мощни да поддържат естествения прогрес на нещата към подобрене *въпреки* (к.м., С.К.) екстравагантността на правителството и най-големите грешки на администрацията.”¹¹ За Смит най-желаният синтез - съвместимостта на политическата сфера (държавника) и икономическата (пазара), се осигурява от “очевидната и проста система на естествената свобода” (*the obvious and simple system of natural liberty*).

След Смит през целия XIX век “политическа икономия” се утвърждава като легитимно име на дисциплината, като терминът присъства неизменно в заглавието на почти всеки значителен текст.¹² Във връзка с това заслужават внимание няколко обобщаващи характеристики. *Първо*, като правило авторите включват в предмета на дисциплината богатството – неговата природа, законите на производството и разпределението му. *Второ*, подходът в изследванията е интердисциплинарен. Анализът на факторите, влияещи върху богатството, е много по-богат и разнообразен от този на стандартните икономически изследвания днес. Едновременно с неизменния и подразбиращ се от само себе си политически елемент икономистите широко използват в моделите си и социологически, исторически, етически и културен

¹⁰ Smith, A. An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations. Oxford: Clarendon Press, 1869, Vol. I, p. 1.

¹¹ Пак там, с. 346.

¹² Ще припомним само някои от трудовете: “Принципи на политическата икономия” (1820) на Малтус; “За принципите на политическата икономия и данъчното облагане” (1717) на Рикардо; “Наръчник по политическа икономия” (1793-1795) на Бентъм; “Принципи на политическата икономия с щрихи върху възникването и прогреса на науката” (1825) на Маккълък; “Елементи на политическата икономия” (1820) на Джеймс Мил; “Очертание на науката политическа икономия” (1836) на Синиър; “Принципи на политическата икономия” (1848) на Дж. Ст. Мил.

материал. *Трето*, “политическа икономия” е името на цялата дисциплина, която включва както аналитичните прийоми и техники, така и тяхното приложение към практическите проблеми и нормативните аргументи “за” или “против” определени решения (“изкуството на законодателството”). Типичните сфери, територии на дисциплината са икономиката, политиката, етиката. Тя е едновременно и “изкуство”, и “наука”, откриваща закони и даваща предписания (относно взаимоотношенията между стопанство и държавно управление). *Четвърто*, въпреки че политическата икономия интегрира доста свободно позитивни и нормативни елементи, съществуват определени разногласия относно включването им в дефиницията.¹³

Въпреки че в относително хомогенната структура на икономическата наука от XIX век се появяват хетеродоксни отклонения,¹⁴ за развитието на икономическата теория по-съществена се оказва тенденция, станала отчетлива през последните десетилетия на XIX век. Става дума за нововъведения в обхвата, метода, аналитичния апарат, т.е. във всички аспекти на науката, дори и в наименованието ѝ. Водещ мотив в прокарването на промените е стремежът дисциплината да се направи по-научна. В името на това изследователите започват да стесняват обхвата, абстрахирайки се от

¹³ Бентъм например определя политическата икономия едновременно като “наука и изкуство” (*Bentham, J. Manual of Political Economy* [1793-95]. - In: Stark, W. (ed.). *Jeremy Bentham's Economic Writings*: George Allen and Unwin, 1951, Vol. I, p. 223). Сিনিър смята подобна трактовка за погрешна. Дж. Ст. Мил също отхвърля това разбиране. Той полага особени усилия да дефинира дисциплината в качеството ѝ на наука, като въвежда важно допускане: “Тя предсказва само тези явления от социалната област, които се явяват следствие на стремежа към богатство. Тя изцяло се абстрахира от всяка друга човешка страст или мотив... Не че е имало някой политикономист, който да е бил толкова абсурден да допусне, че човечеството е устроено по този начин, но поради това, че именно това е начинът, по който *науката неизменно процедури*” (к. м., С. К.). (*Mill, J. S. On the Definition of Political Economy; and the Method of Investigation Proper to It*. - In: *Essays on Some Unsettled Questions of Political Economy* [1844]. New York: A. M. Kelley, 1974, p. 139). Именно този стремеж изследването да се направи по научно води по-късно до събития, които я революционизират.

¹⁴ Едно от тях е немската историческа школа, чиято същност може да бъде най-добре разбрана, ако тя се разглежда като реакция на британската класическа политическа икономия. В противовес на последната, която третира икономическата наука като едно цяло от фундаментални принципи, безусловно доказани и неоспорими, за немските историци дисциплината е преди всичко еволюционна, разчитаща на индуктивно-историческия подход, преобладаващо позитивна и нормативна, чиято основна цел е да разработва прийоми и механизми, подпомагащи политиките в провеждането на умерени реформи. (Относно “войната на методите” между историческата школа и К. Менгер вж. по-подробно *Коева, Ст.* Австрийската школа: отличителни черти и индивидуални постижения. Варна: Стено, 2003, с. 57-65.)

Второто отклонение от господстващата теория е марксизмът, който възприема наименованието на дисциплината, но разглежда предмета ѝ още по широко - “анатомията на гражданското общество”, и революционизира голяма част от нейните основни допускания. Марксистката политическа икономия запазва някои от отличителните черти на науката, например обхвата, взаимосвързаността на социалните институции – икономически, политически, но още и културни, юридически, идеологически. В същото време тя ги третира преди всичко като тоталност от отношения, при анализа на които прилага принципно различен подход - диалектическия материализъм, който води и до свършено различни крайни изводи.

политическите и институционалните фактори. Желанието за методологическо изящество и по-голяма точност на анализа мотивира отделянето на икономическата част на дисциплината от частта, която им изглежда много по-аморфна и неподдаваща се на формализация - политическите фактори. През 1879 г. Маклаод предлага и новото име - "икономикс",¹⁵ дефинирайки науката като "занимаваща се със законите, управляващи отношенията на разменяемите количества".¹⁶ През 1879 г. А. Маршал публикува (заедно със съпругата си) първия икономически текст под наименование "Икономикс на промишлеността". Въпреки че през 1874 г. Джевънс, един от тримата основатели на неокласическата теория, озаглавява собственото си изследване "Теория на политическата икономия", той е един от най-ревностните привърженици на подмяната на името, като аргументите за това намираме в предговора към второто издание на книгата му.¹⁷ Маршал прави нова важна стъпка в трансформацията в следващото си, най-важно изследване "Принципи на икономикса" (1890 г.), макар че е твърде умерен в подмяната и не изразява експлицитно предпочитание към който и да е от двата термина, употребявайки ги като равностойни, дори и в дефиницията, която дава: "Политическата икономия или икономиксът е изследване на човечеството в обикновения му делови живот. Тя изследва тази част от индивидуалното и общественото действие, която е най-тясно свързана с предоставянето и използването на материалните употреби на благосъстоянието."¹⁸ Той взема отношение и изразява позиция по много спорни въпроси: 1) икономическото изследване трябва да бъде научно и основано на фактите; 2) то трябва да се абстрахира от политиката; 3) въпреки че е наука,

¹⁵ Нашето разбиране е, че българският еквивалент на наименованието на науката "икономикс" е "икономика" (по аналогия на "математика", "етика", "естетика"). Но за да направим разграничението от термина "политическа икономия" по-отчетливо, в статията ще употребяваме "икономикс".

¹⁶ *Macleod, H. D. What is Political Economy. - Contemporary Review, 1875, N 25, p. 871-893.* Цит. по *Groenewegen, P.* Цит. съч., с. 907.

¹⁷ "Сред малкото промени бих искал да спомена замяната на името "политическа икономия" с много по-удобния термин "икономикс". Аз непрекъснато си мисля, че би било добре да се откажем колкото е възможно по-бързо от старото неприятно име на науката ни, състоящо се от две думи ... едва ли се нуждаем от нещо по-добро от "икономикс"... Да се надяваме, че "икономикс" ще стане признатото име на науката, която почти век по-рано е известна на френските икономисти като "икономическа наука" (*science économique*). (*Jevons, W. S. The Theory of Political Economy: Macmillan, 1888, p. xiii-xiv*).

¹⁸ *Marshall, A., Principles of Economics [1890], 4th ed.: Macmillan, 1898, p. 1.* Ако споделим оценката на Кейнс, "...Маршал е първият велик икономист..., посветил живота си на лансирането на предмета като самостоятелна наука, почиваща на собствена основа със стандарти за научна акуратност, високи, колкото и физичните и биологичните науки... Той е първият, издигнал професионалното отношение към предмета като нещо над и извън текущите противоречия, достатъчно далеч от политиката, колкото физиологията е далеч от практикуващата медицина" (*Keynes, J. M. Alfred Marshall. - In: Essays in Biography. Vol. X. Collected Writings of John Maynard Keynes: The Macmillan Press Ltd. [1933], 1972, p. 222*).

а не изкуство, то може и трябва да включва и нормативни елементи и да спомага за вземането на най-добрите политически решения.

След Маршал универсалната тенденция в развитието на дисциплината е стесняването на подхода и изоставянето на “политическа” от името. Неокласиката става водещо течение през целия XX век и придобива статут на хегемон. Въпреки че дефиницията на науката като “икономикс” подлежи на вариации, приемаме най-широко възприетия възглед, че неин предмет е ценовата пазарна система като механизъм за разпределение на ресурси в контекста на избора между различни алтернативни употреби. Това е всъщност парафраза на класическото определение на Л. Робинс, цитирано във всеки стандартен учебник.¹⁹ Дефиницията на Робинс подплатява новия термин със смислово значение, изцяло отричайки класическото разбиране за предмета на дисциплината. Науката поема развитието си по силно дедуктивен път, изхождайки от ограничен брой пределно абстрактни постулати и тяхното приложение, процедура, която предполага игнориране на всички други фактори. Това е всъщност пътят на съзнателното по-нататъшно нейно академизиране. По-късно проблемът за оптималното разпределение на ресурсите се обединява с новите макроаспекти на заетостта, инфлацията и растежа, въведени от Кейнс, и това става съдържание на съвременната водеща теория или “мейнстрийм”. Колкото до “политическата икономия”, тя изпада в немилост и терминът се употребява изключително рядко.²⁰

Възраждането на политическата икономия

През последните няколко десетилетия на XX век се наблюдава неочаквано и доста впечатляващо възвръщане към употребата на термина “политическа икономия”.²¹ Изобилието и разнообразието неизбежно пораждат

¹⁹ “Икономиксът е наука, изучаваща човешкото поведение като отношение между цели и оскъдни средства, имащи алтернативни употреби” (*Robbins, L. An Essay on the Nature and Significance of Economic Science: Macmillan [1932], 1962, p. 16*). Това, което не е толкова известно, е, че Робинс е абсолютно категоричен относно разделението на позитивно и нормативно: “Икономиксът е изцяло неутрален между различните цели.... Икономиксът по никакъв начин не трябва да се възприема, както например етиката или естетиката, като имащ отношение към целите като такива” (пак там, с. 32).

²⁰ Според свидетелството на Уайнс в средата на XX век за около 5 години (1953–1957) в англоезичния свят са публикувани само 3 книги, съдържащи “политическа икономия” в заглавието си (*Whynes, D. (ed.). What is Political Economy. Oxford: Oxford University Press, 1984, p. 1*).

²¹ Само през една година - 1983, са публикувани 50 книги, съдържащи “политическа икономия” в заглавието си (вж. пак там). Бегла и нерепрезентативна справка в една от университетските библиотеки показва, че само за 5 години (2000-2005) колекцията е обогатена с 82 подобни заглавия. Разнообразието от теми включва например политическа икономия на образованието, на европейската интеграция, на расите в Индианаполис, на полския преход, политическа икономия и морал, политическа икономия на сталинизма, на новото робство, на културата, на корупцията, глобална политическа икономия, глобална политическа икономия на секса, политическа икономия на избягването на регулациите и политическите реформи, нова

серия от въпроси: относно статута ѝ в съвременната икономическа наука и отношението ѝ към мейнстрийма; отношението на съвременното значение на понятието с това от XVIII и XIX век; разновидностите на политическата икономия и чертите, които евентуално ги обединяват (в случай, че не става дума за еднакви “етикети” на диаметрално противоположни интелектуални “продукти”). Подобни въпроси са твърде сложни за отговор, още повече в една статия. Това, което ще се опитаме да направим най-напред, е да внесем известен ред в смущаващото и аморфно изобилие.

Подходяща начална точка е разсъждението на Шумпетер, че “политическа икономия означава различни неща за различните автори и в някои случаи означава това, което днес е известно като икономическа теория или “чист” икономикс”.²² То ни позволява да обособим *първата употреба на понятието* днес, най-широко разпространена и споделяна от голямото мнозинство от икономисти, обучавани в традициите на неокласическия “мейнстрийм”. Разбирането е, че всъщност политическата икономия е само стара и по-всеобхватна версия на дисциплината.²³ Методологическите позиции на тези икономисти са много добре познати, тъй като те са неотменима част от ортодоксията, преподавана във всяка докторска програма. Предметът на дисциплината в духа на определението на Робинс е разпределението на ресурси в условията на оскъдност с доразвитието с проблемите на разпределението, стабилността и растежа. Акцентът е върху икономиката като наука, освободена от оценки, позитивният анализ е възприеман като единствено легитимна част от изследванията и математиката и статистиката - като най-подходящите средства за разкриване характеристиките на стопанството. Методологическият подход е подчертано дедуктивен, основан на няколко абстрактни допускания за човешкото поведение.

Традиционно водещото течение в икономическата теория приема за дадени институциите: икономически, социални, политически и др. Заедно с това се наблюдава нарастващо осъзнаване на значимостта на институционалната уредба (това е пример за една от основните посоки на развитие на

политическа икономия на Гърция, нова политическа икономия, политическа икономия на работата и семейството, на азиатската финансова криза, на развитието и др.

²² Schumpeter, J. A. *History of Economic Analysis*. New York: Oxford University Press [1954], 1986, p. 21.

²³ Добра илюстрация на подобна липса на интерес към спецификата на понятието “политическа икономия” е дефиницията в Речника по съвременен икономикс на МИТ (докторската програма по икономикс на Масачузетския институт по технология се смята за една от топ-програмите в САЩ и в света): “Доскоро това беше общоприетото име на изследването на икономическия процес. Терминът има смисъл на взаимозависимостта между практическите аспекти на политическата дейност и чистата теория на икономикса. Понякога се защитава идеята, че класическата политическа икономия се е занимавала с този аспект на икономиката и че съвременните икономисти са по-рестриктивни в изследванията си” (Pearce, D. W. (ed.). *The MIT Dictionary of Modern Economics*. 4th edition. Cambridge, Mass.: The MIT Press, 1992, p. 334).

ортодоксията, възприемането и инкорпорирането на някои от критиките в обхвата, съдържанието и метода на основния корпус на науката). Именно тук елементът “политическа” влиза в изследванията. Поради нарастващата ангажираност на държавата в икономическите дела се наблюдава и определен интерес към икономическата политика, взаимозависимостта между стопанство и правителство.²⁴ Изследователите прилагат основните средства на анализ на икономикса, като моделират политическите избори като равновесни резултати от действията на рационални индивиди.²⁵ С други думи, голяма и преобладаваща част от съвременната теория се опитва да възроди съюза между някога разделените части на политическата икономия - икономиката и политиката, като използва общия инструментариум и теоретична рамка на икономикса. Така дефинирана, тя всъщност включва и теорията на публичния избор, на която ще се спрем специално по-нататък.

²⁴ Речникът Блекуел на съвременната социална мисъл нарича тази тенденция “съвременна неокласическа теория по публичен икономикс” (*Outhwaite, W. (ed.). The Blackwell Dictionary of Modern Social Thought. Second edition: Blackwell Publishing, 2003, p. 491*).

²⁵ Няколко примера ще позволят да бъде разбрана тази тенденция в рамките на мейнстрийма. Като очертават изследователските си цели, авторите на “Политически икономикс: Обяснение на икономическата политика” Т. Пърсън и Г. Табелини пишат: “Искаме да обясним икономическата политика в съвременната демокрация. В търсенето на отговор ... ние достигаем до границата между политическата наука и икономикса... Прието е изследванията в тази област да се наричат “политическа икономия”. Понякога този термин се използва, за да обозначи алтернативен аналитичен подход, като че ли традиционните прийоми на икономикса не са подходящи за изследване на политическите явления. Ние определено не споделяме подобен възглед и подход” (*Persson, T., G. Tabellini. Political Economics: Explaining Economic Policy. Cambridge, Mass.: The MIT Press, 2000, p. 2*). Този цитат е любопитен и от друга гледна точка. Като правило икономистите от мейнстрийма предпочитат да не използват активно термина “политическа икономия”, а когато го използват, го модифицират - “политически икономикс”, с акцент върху позитивния анализ. Като отбелязва възраждането на политическата икономия през последните десетилетия, в авторитетното изследване “Политическа икономия и макро-икономика” А. Дрейзън характеризира тази тенденция като качествено различна от предшестващите я. Въпреки че се интересува от влиянието на политиката върху икономическите резултати, новата политическа икономия подхожда към въпроса по различен начин. Тя използва широко формалния и математическия анализ. Нещо повече, на политическите феномени се гледа през призмата на понятия като “мотиви”, “оптимизация”, “ограничения”, изцяло в духа на неокласиката. (*Drazen, A. Political Economy and Macroeconomics: Princeton University Press, 2000, p. 20*). Казано пределно кратко, политическата икономия се разглежда като наука за вземането на рационални решения в политическа институционална среда. Авторите на докторската програма по политическа икономия на Университета в Принстън я предназначават за студенти, интересувани се от изследвания в пресечната област на две дисциплини – политология и икономикс, като в методологическо отношение се използва единна парадигма – тази на икономикса: оптимизиращи агенти, теория на игрите, равновесен анализ и др. (<http://www.princeton.edu/~pegrod/descript.html>). По подобен начин звучи и описанието на друга известна докторска програма по политическа икономия - на Университета в Рочестър: “Ние гледаме на тази хетерогенна област като обединяваща две задачи. Опитваме се да разберем как икономическите мотиви оформят политическите институции и поведение и как политическите сили влияят на икономическите избори” (<http://www.wallis.rochester.edu>).

Във *втората си основна употреба* понятието “политическа икономия” днес може да се характеризира като “чадър”, обхващащ и покриващ изключително широк спектър от теории, които са “неортодоксални”, не-неокласически, съществуващи извън общоприетата система. Определено е задача с повишена трудност да се внесе някакъв ред в разнообразието от школи и направления. Някои от тях са сравнително лесно идентифицируеми поради значителното си теоретично наследство и утвърдена методология – например марксистката и неомарксистката школа. Други са с много по-неясна теоретична рамка и по-скоро се развиват като реакция на господстващото течение. Обикновено тяхната най-силна страна е интелектуалното недоволство от статуквото, претенциите за необходимост от нов изследователски дневен ред и нови подходи в изучаване на реалността. Тук ще посочим само няколко примера, за да илюстрираме неустановеността в класификациите. К. Ротшилд (позовавайки се на Б. Фрей) подразделя съществуващата политикоикономическа мисъл на пет групи: 1) марксистка и неомарксистка теория; 2) системно-теоретични подходи (методологически ориентирани); 3) традиционни подходи (дескриптивно-емпирични; историческа школа); 4) неортодоксални подходи (тук той включва критично-социологически изследвания - Голбрейт, Мюрдал, Корнай); 5) икономическа теория на политиката (теория на публичния избор).²⁶

Енциклопедията по политическа икономия²⁷ описва следните школи: марксистка,²⁸ неоинституционална,²⁹ шумпетерианска, посткейнсианска,³⁰ срафианска,³¹ социална,³² феминистка.³³ Без да ги наричат експлицитно “политикоикономически”, Лендрет и Колендър - автори на авторитетен учебник по икономически теории, представят пет “дисидентски” групи:

²⁶ *Rothschild, K. Political Economy or Economics. Some Terminological and Normative Considerations.* - European Journal of Political Economy, 1989, N 5, p. 3.

²⁷ *O'Hara, P. A. (ed.). Encyclopedia of Political Economy: Routledge, 1999, Vol. 2, p. 868.*

²⁸ Марксистката политическа икономия се развива около Съюза за радикална политическа икономия, основан през 1968 г. Нейно списание е “Преглед на радикалната политическа икономия” (Review of Radical Political Economy).

²⁹ Съвременните институционалисти са свързани от Асоциацията за еволюционна икономика, основана през 1965 г. и “Списание за икономически въпроси” (Journal of Economic Issues). Други подобни професионални организации са Асоциацията за институционална мисъл и Европейската асоциация за еволюционна политическа икономия.

³⁰ Теоретичният център на посткейнсианската мисъл е “Списание за посткейнсиански икономикс” (Journal of Post-Keynesian Economics).

³¹ По името на П. Срафа, чиито изследвания се възприемат като връщане към класическата политическа икономия и алтернатива на неокласическия синтез.

³² Социалната политическа икономия се представя от Асоциацията за социална икономика, която наследява Католическата икономическа асоциация.

³³ Професионалното обединение на феминистката политическа икономия е Международната асоциация за феминистки икономикс.

радикали, съвременни институционалисти, посткейнсианци, неоавстрийци, теория на публичния избор.³⁴

Посочените три класификации са достатъчни, за да илюстрират невъзможността от даване на всеобхватна дефиниция на понятието, дори и в това му по-тясно смислово значение на контрапункт на ортодоксията.³⁵ И все пак си струва да се опитаме да обособим няколко обединяващи характеристики на разнообразните течения.

Най-ясно открояващата се черта на преобладаващия брой школи е *критичният патос по отношение на водещата теория*. Критиката е в множество посоки, но ще се спрем само на основните: 1) критика на обхвата; 2) критика на методологията; 3) критика на аналитичния инструментариум; 4) критика на разделението на позитивен и нормативен анализ.

Може да се каже, че неудовлетвореността от стеснения обхват на изследването е една от основните причини за възраждането на политическата икономия в неортодоксалния ѝ вариант. За много икономисти извън доминиращото течение предметът на изследване на теорията е много по-широк от разпределението на оскъдни ресурси и пазарната размяна. Той включва институциите, технологията, идеологията, икономическата власт, човешката психология, културата и т.н. В този смисъл неокласическият икономикс се оценява като *частична* теория, занимаваща се само с пазарите и тяхното функциониране. Поради широтата на проблематиката подходът, който се предлага от политикономистите, е *интердисциплинарен*. При това политическата икономия не се разглежда като просто продължение на икономикса. Тя е призвана да изследва *социалните явления* в цялата им сложност.³⁶ Политикоикономическият подход при изследването на тази богата реалност неизбежно отрежда подобаваща роля на историята, емпиричния материал, институциите, промяната.

Друга съществена характеристика на голям брой школи е силната критика към един от методологическите стълбове на неокласиката - *методологическия индивидуализъм*, фокуса върху индивидуалния избор. Течения като марксисткото и неoinституционалното предпочитат да изследват колективното действие и изхождат от позициите на холизма и колективизма. Нещо повече, те разглеждат индивидите в качеството им на *социални същества*, принадлежащи към групи – корпорации, семейства,

³⁴ Lendreth, H., D. Colander. History of Economic Thought. 4th ed. Boston: Houghton Mifflin, 2002, p. 469.

³⁵ Тук се изкушаваме да припомним мъдростта на Шумпетер: “Ако схванем, че опитът да се обхванат всички дейности на професията в една-единствена дефиниция е безнадежден и безсмислен, няма да сме склонни да съдим твърде сурово очевидните слабости на съществуващите определения” (Schumpeter, J. A. History of Economic Analysis..., p. 535).

³⁶ Социалните явления са “интерфейс на икономически, политически и социологически процеси и фактори, като трябва да се вземат предвид всички интереси, поведения, конфликти, произтичащи от взаимодействието на тези фактори” (Rothschild, K. Цит. съч., с. 7).

раси, полове, класи, между които съществува конфликти, напрежение, противоречия.

Същевременно на атака се подлагат и *основни допускания* за индивидуалното поведение и използваните аналитични средства за описание на индивида като максимизиращ чистата изгода рационален агент, описан нереалистично от статичното равновесие. Почти всички съвременни политикоикономисти вземат отношение и по една от организиращите идеи на неокласиката - *концепцията за равновесието*. Това е централна идея за класическата политическа икономия. Някои от съвременните политикоикономически течения я възприемат (срафианското), други дебатират относно релевантността ѝ (марксистското), а трети (посткейнсианците и институционалистите) я отричат.³⁷ Вместо това се въвеждат средата и обстоятелствата, които предполагат динамика и разнообразни взаимодействия, водещи евентуално и до неравновесия (и свързаните с тях безработица, бедност, унищожаване на местната култура и др.). В този смисъл може да се идентифицира и друго важно свързващо звено в голяма част от неортодоксалните политикоикономически течения (марксистки, неoinституционални, социални) - критичният патос при изследването на *капитализма като динамична и исторически променяща се система* от институции, еволюираща във времето, като промяната може да има и разрушителен характер.

Заслужава внимание и още една съществена обединителна черта на много от разновидностите на съвременната политическа икономия – *неприемането на дихотомията “позитивно-нормативно”*. Позицията е, че подобно разделение е само по себе си фалшиво и непродуктивно. Икономическият анализ на всяко равнище съдържа много повече от съвкупност от знание и изследователски техники, той е неизбежно натоварен с ценностни отношения и отразява интересите на икономиста. Подобни аргументи присъстват най-вече в марксистките, институционалните, социалните изследвания, като обикновено се изтъква недвусмислената и категорично изразена позиция на Г. Мюрдал, че “политическата икономия е грандиозен опит да се изрази с научни средства това, което трябва да бъде”.³⁸

³⁷ Encyclopedia of Political Economy..., p. 874. Интересна илюстрация за подобно критично отношение е и теорията на Ф. Хайек, иначе смятан за един от най-изявените привърженици на свободния пазар. Скъсвайки с неокласическото разбиране за централния проблем на икономиката и тезата за общото равновесие, Хайек концептуализира пазара като динамичен процес, основан на разделението на знанието, и като спонтанен ред със специфична институционална рамка, той вражда в идеята за конкуренцията идеите за времето и промяната (вж. по-подробно *Коева, Ст.* Пазарът като спонтанен ред: Приносът на Ф. А. Хайек. Варна: Стено, 2002).

³⁸ *Myrdal, G.* The Political Element in the Development of Economic Theory. New York: Simon and Schuster, 1954, p. 195. Разбира се, степента на патос в утвърждаването на мястото на нормативния анализ варира. Мюрдал например държи за ясно разграничение на двете роли на икономиста – на учен и на защитник, като ученият може да предостави на политика подходяща

Ако се върнем към зададените въпроси, свързани със статута на съвременната политическа икономия, очевидно поради голямото разнообразие и наличието на полярно противоположни течения не може да се прокара ясно очертана линия между политическата икономия и икономикса (и теорията на публичния избор е едно от потвържденията за това).

От една страна, както вече беше показано, много от школите черпят сили изключително от съзнателната и понякога яростна критика на доминиращата неокласическа теория – методология, обхват, аналитични средства.³⁹ Те почти без изключения предлагат разширяване на предмета на науката, на обхвата на анализа и на прилаганите подходи. В този смисъл могат да се разглеждат и като продължение на политическата икономия от XVIII и XIX век.

От друга страна, съществуват школи, които определено се отклоняват от някои от чертите, отнасящи се обобщено за неортодоксалната политическа икономия. Те се виждат призвани да възвърнат синтеза на “икономика” и “политика”, но не споделят агресивната критика срещу сърцевината на неокласиката или срещу основни нейни постулати. Нещо повече, както ще стане ясно, тези школи доразвиват и прилагат допусканията за рационалните индивиди и за равновесието към политиката и социологията. От такава гледна точка между тях и предишната политическа икономия едва ли може да се направи някаква връзка. Това именно прави теорията на публичния избор, известна още като “нова политическа икономия”, така интересна. Тя има в известен смисъл двойствен характер, принадлежи едновременно и към двете големи групи теории, анализирани по-горе, и играе ролята на свързващо звено между тях.

Теорията на публичния избор като “нова политическа икономия”⁴⁰

Както вече беше отбелязано, в класическата политическа икономия почти не съществува разграничение между икономиката и политическата сфера. Методът на изследване е балансирана смес от дедуктивно и индуктивно,

информация и да помогне при очертаване на спектъра от решения. За по-радикалните политикономисти всяка теория съдържа експлицитно позицията, възгледите и ценностите, идеологията на автора си.

³⁹ Добре известен е фактът, че Веблен въвежда термина “неокласическа теория” и хетеродоксните икономисти го използват най-активно, за да атакуват позициите на опонентите си. В този смисъл Веблен им осигурява “лесна за прицел мишена” (*Landreth, H. D. Colander*. Цит. съч., с. 469).

⁴⁰ Появата на нова школа е винаги любопитен резултат от взаимодействието на различни фактори, свързани с развитието на социалната реалност и вътрешната логика на самата наука. По-систематично и внимателно изследване на “теорията на публичния избор” би трябвала да включи интелектуалните предшественици, еволюцията на дефиницията и границите на съдържанието, спецификата на методологията и инструментариума; взаимоотношенията на школата със съществуващите интелектуални течения; процеса на професионализиране, т.е. на утвърждаване и спечелване на авторитет и т.н. Поради ограничението в обема тук само ще се докоснем до малка част от тези проблеми.

обекти-вен анализ и приложения, предполагащи оценъчни съждения. Аргументите са преимуществено вербални с множество прескрипции. Появата на неокласическия икономикс означава разделение на двата съставляващи компонента, дори и в наименованието, и нарастващ разрыв между науката за изследване на стопан-ството (икономикса) и тази за политиката (политологията).⁴¹ Тази тенденция продължава десетилетия наред до появата на теорията на публичния избор (public choice theory).⁴² Тя представлява много специфично експлицитно повторно обединяване на двата компонента на политическата икономия, съсредоточаващо се върху “митичната и мистична граница между двете “блудни чедя” на политическата икономия”.⁴³

Ако приемем като начало, че теорията на публичния избор е приложение на методологията и аналитичния апарат на икономикса при изследване на политиката, един пределно кратък преглед на интелектуалната ѝ история би изглеждал по следния начин. Сред значимите, макар и изолирани, нейни предшественици са публикации от края на XVIII и началото на XIX век върху процеса на гласуване на френски математици – Борда, Кондорсе, Лаплас. Същата тема се появява почти половин век по-късно в публикациите на британски математици, сред които е и Ч. Доджсън.⁴⁴ Сред

⁴¹ Двете дисциплини поемат съвършено различни пътища. Различията са не само в предмета на изследване (пазара и ценовия механизъм и срещу политическата сфера и държавата), но (и което е по-важно) в прилагания аналитичен инструментариум. Икономиксът избира пътя на наука, която изхожда от определени допускания, формира хипотези, обясняващи и предсказващи резултата от изучаваните взаимоотношения, тества валидността на хипотезите по логичен път и емпирично - тя става подчертано абстрактна и дедуктивна. Политологията се съсредоточава върху публичния сектор, политическата сфера, институции, власт, историята на политическата мисъл. Методът на изследване остава практически непроменен – вербални аргументи, събиране и обработка на данни, прегледи и обзори, като цяло тя остава индуктивна и нормативна по характер. Целта е да се открие и препоръча правилната държавна политика, подходяща за постигане на “общото благо” (Miller, G. The Impact of Economics on Contemporary Political Science. - Journal of Economic Literature, Sept. 1997, Vol. 35, N 3, p. 1173).

⁴² В литературата се използват като синоними “теория на публичния избор” (public choice theory), “икономическа теория на политиката” (economic theory of politics), “нова политическа икономия” (new political economy) или “индивидуалистична теория на политиката” (individualistic theory of politics).

Причината, поради която се използва понятието “публичен избор” (ние се придържаме към това схващане), а не “социален избор”, е, че в рамките на икономикса съществува и друга самостоятелна, относително обособена поддисциплина, наречена “теория на социалния избор” (social choice theory). Тя води началото си еднозначно от изследването на К. Ероу “Социален избор и индивидуални ценности”. Въпреки че има допирно поле с теорията на публичния избор, предметът ѝ е по-общ и има по-скоро методологичен характер. Тази теория има съществено значение при анализа на социални, икономически и политически проблеми, свързани с отношението “индивид-общество” и начина, по който индивидуалните интереси, ценности и благосъстояние се агрегират в обобщения социален избор, оценка или благосъстояние.

⁴³ Buchanan, J. M., G. Tullock. The Calculus of Consent. Logical Foundations of Constitutional Democracy. Ann Arbor: University of Michigan Press [1962], 1965, p. v.

⁴⁴ Известен на литературния свят като Луис Карол, автор на “Алиса в страната на чудесата”.

ранните приноси заслужават внимание разработките в областта на публичните финанси на шведския икономист Кнут Виксел, който изследва процеса на вземане на решения относно бюджетните приходи и разходи, т.е. политиката, свързана с публичните финанси. Подходът на Виксел при анализиране на политическия процес е вече маржиналистки и пазарно-ориентиран.⁴⁵

Съвременният интерес към приложението на икономическия начин на мислене към политическия сектор и държавата датира от края на 40-те и началото на 50-те години на XX век с публикации на Д. Блек, Дж. Бюкенън и К. Ероу.⁴⁶ А. Даунс пръв прилага икономическия подход към всички аспекти на политическия живот и поставя началото на амбициозна цялостна изследователска програма.⁴⁷ През 1962 г. се появява изследването на Дж. Бюкенън и Г. Талък, смятано за класическо - "Математика на съгласието" (The Calculus of Consent).⁴⁸ С това се поставят методологическите основи на новата дисциплина, наречена "теория на публичния избор". М. Олсън допълва липсващото звено в оформилата се картина, като предлага теория за поведението в групите на интереси, основана върху хипотезата за рационалния избор.⁴⁹ Така през 70-те, 80-те и 90-те години новата икономическа теория на политиката набира сили, като особен принос в нейното утвърждаване имат Дж. Бюкенън и Г. Талък.

Общоприетата дефиниция на предмета на теорията на публичния избор е "икономическо изследване на непазарното вземане на решения, или просто

⁴⁵ Виксел става известен на широката англоезична аудитория благодарение на изключителното влияние, което има върху Дж. Бюкенън.

⁴⁶ Блек се смята за пионер на теорията на гласуване от XX век с разработките си върху логиката на груповото вземане на решения, историята на анализа на гласуване и ефективността на различни процедури на гласуване. Той изследва проблема за зацикляне при приложение правилото на обикновеното мнозинство и дава доказателство на известната теорема за медианния избирател. Той показва, че при определени условия в най-добрия случай едно предложение може да набере просто мнозинство над което и да е друго предложение. По-конкретно, при определен вид на предпочитанията на избирателите изборът на предложение от медианния избирател представлява уникална точка на равновесие. За Блек това е политическият еквивалент на равновесието при конкурентните пазари. (*Black, D. On the Rationale of Group Decision-Making. - Econometrica, 1948, N 16, p. 245-261; The Theory of Committees and Elections. Cambridge: Cambridge University Press, 1958.*) К. Ероу публикува статия (1950 г.), а малко по-късно (1951) и книга за агрегирането на индивидуални предпочитания във функции на социалния избор. Той формулира закономерност, станала широко известна като теорема за невъзможността на Ероу (Arrow impossibility theorem), че при определени минимални приемливи допускания не е възможно конструирането на функция на социалното благосъстояние от индивидуални функции на полезността (*Arrow, K. Social Choice and Individual Values. New York: John Wiley, 1951*).

⁴⁷ Даунс изгражда цялостна разгърната теория за демократично вземане на решения, основаваща се на рационални, преследващи самоинтереса си агенти на политическата арена – избиратели, политици, партийни лидери (*Downs, A. An Economic Theory of Democracy. New York: Harper and Row, 1957*).

⁴⁸ *Buchanan, J. M., G. Tullock.* Цит. съч.

⁴⁹ *Olson, M. The Logic of Collective Action. Cambridge: Harvard University Press, 1965.*

приложението на икономикса към политическата наука”.⁵⁰ Определението вече подсказва важни черти на школата. *Първо*, предметът на изследване е политиката, сферата на колективното действие, политическият пазар, който е паралелен, аналогичен на частния пазар и в известен смисъл, допълващ го. Новата теория възстановява интеграцията на икономическите и политическите проблеми на социалната организация и представлява “нова политическа икономия”. *Второ*, публичният избор е поддисциплина на позитивната икономическа теория, на икономикса, тя прилага нейната методология и аналитичен инструментариум, което прави подхода ѝ към политиката диаметрално противоположен на този на традиционната политология.

Методологията на теорията на публичния избор се основава на *две основни предпоставки*. Първата е *методологическият индивидуализъм*. Анализът на частните и политическите пазари изхожда от допускането за рационални индивиди, преследващи собствените си интереси. Традиционната политическа теория разглежда държавата като нещо отделно и над индивидите, които я съставляват, въплъщение на добрата воля и доброжелателството. Теоретиците на публичния избор изхождат от разбирането, че индивидите са единиците, вземащи решения, и те са последователни, верни на природата си да се стремят към постигане на личните си цели независимо от институционалната среда – икономическа или политическа.⁵¹ Така се преодолява любопитната двойственост в човешката мотивация, преобладаваща в политическата наука и речник, където в сделките на частните пазари самоинтересът е доминиращ мотив, а на политическата арена преобладава саможертвата. Илюзорната и романтична представа за държавата и политиките отстъпва място на едно далеч по-скептично отношение към постижимите цели в политическата реалност.⁵² Втората методологическа предпоставка на теорията е възприемането на *концепцията за размяната* и изгодите от взаимната размяна между индивидите и приложението ѝ в политическата сфера. От такава гледна точка политическият процес се разглежда като разменно средство за взаимодействие и сътрудничество за постигане на реципрочни предимства.

Основните теми и модели на теорията на публичния избор са свързани с поведението на различните агенти на политическия пазар: избиратели, политици, държавни служители.

⁵⁰ Mueller, D. Public Choice: A Survey. - Journal of Economic Literature, 1976, June, Vol. 14, N 2, p. 395.

⁵¹ Индивидът, който иска да максимизира удоволствието чрез потреблението на луксозни стоки на пазара, е същият индивид, който преследва персонални изгоди чрез политическо действие (Buchanan, J. M., G. Tullock. Цит. съч., с. 306).

⁵² Buchanan, J. M. Politics without Romance. A Sketch of Positive Public Choice Theory and Its Normative Implications. - In: The Logical Foundations of Constitutional Liberty. Collected Works of James M. Buchanan. Vol. 1. Indianapolis: Liberty Fund, 1999.

Изучавайки *поведението на избирателя*, А. Даунс⁵³ обръща специално внимание на факта, че обикновено индивидите са неосведомени относно въпросите, по които се гласува, и относно позициите на кандидатите, дори и когато това е техният избор. Нещо повече, това невежество е рационално. В условията на частните пазари вземането на определено решение е непосредствена функция от притежаваната информация от агента. Ако става дума за покупка например, тя ще е толкова по-успешна, колкото по-информиран е купувачът. На политическия пазар подобна връзка липсва. Дори и избирателят да е напълно наясно със ситуацията, директният резултат от разходите за придобиване на информацията може и да е нулев, тъй като отделният индивид не може да въздейства върху изхода от гласуването. Това е причината, поради която избирателите предпочитат да си спестят усилията и да останат съзнателно и рационално неосведомени за позициите на политиците, за които гласуват. В допълнение невежеството е в известна степен асиметрично. Индивидът ще е по-склонен да открие информация по въпроси, с които персонално е ангажиран. Това дава шанс на различните лобита и групи да влияят върху процеса в една или друга посока. Като цяло моделът дава добро обяснение на парадоксалния на пръв поглед разрыв между индивидуалната рационалност и социалната ефективност. Неблагоприятни явления като гражданска апатия и систематични отклонения в политиката са напълно съвместими с разумно и обосновано поведение на индивидите.

Тясно свързана с горния модел е и *теорията за гласуване*. За разлика от обикновените пазари, където разходите и изгодите от всяко действие директно се интернализират от вземащия решение, в политиката те са разделени. Този, който се възползва от положителния резултат, е различен от онзи, който плаща. Избирателят пуска своя глас и колективното решение се взема съобразно определено правило, несвързано непосредствено с него. Политиците не носят пълна отговорност за действията си и не са заинтересувани да държат сметка за разходите. Мнозинствата експлоатират малцинствата, агресивни малцинства могат да се възползват в пълна степен от безразлични или разединени мнозинства.⁵⁴ Отново заключенията на теоретиците относно публичния избор са изключително предизвикателство към политическата теория на демокрацията - индивидуалният самоинтерес и напълно логично поведение могат да доведат до неочаквани и не непременно благоприятни колективни резултати.

⁵³ Downs, A. Цит. съч., с. 257-258.

⁵⁴ Mitchell, W. C. The Old and New Public Choice: Chicago v/s Virginia. - In: W. F. Shughart II and L. Razzolini (eds.). The Elgar Companion to Public Choice: Edward Elgar, 2001, p. 5.

Друга съществена тема е тази за *поведението на политиците*. Поради раздвоението между разходи и ползи то не е непременно благоприятно за обществото. От политиците се очаква да се грижат за публичния интерес, но решенията им обикновено се отнасят до чужди ресурси. Дори и при разумен избор мотивацията за добро управление е слаба, тъй като липсва директното възнаграждение. Това ги прави много чувствителни на натиск и влияние от различни заинтересувани групи, които им осигуряват финансови и логистични изгоди.⁵⁵

Теорията за бюрокрацията е още една интересна област, в която новата политическа икономия прави своеобразна революция. Икономистите на публичния избор⁵⁶ подлагат на съмнение традиционния образ на държавния чиновник, безпристрастен и обслужващ общия интерес. Прилагайки подхода на рационалния избор, те го моделират като максимизиращ ползността при наличие на съответните институционални ограничения. Някои от личните мотиви, ръководещи бюрократа, са да увеличи бюджета, с който разполага, да си спести усилия и време, да получи нови, допълнителни облаги и др.

Съществен въпрос, който заслужава внимание, е този за своеобразния амбивалентен статут на школата, смятана за част от главното течение (мейнстрийма) и в същото време – негова критика и алтернатива. От една страна, теорията на публичния избор е въплъщение на тенденцията за приложението на неокласическата методология и инструментариум върху нови области на социалния живот, в случая върху политиката. От такава гледна точка тя определено допринася за логическо развитие и обогатяване на господстващата теория с много по-задълбочено разбиране на поведението на държавата, нейните служители, политиците, същността на монопола, публичните блага и т.н. От друга страна, “новата политическа икономия” е предизвикателство към някои от същностните постулати на мейнстрийма (представявани от кейнсианството, теорията на благосъстоянието и социалния избор, теорията на публичните финанси).

Съществуващата теория за пазарните провали анализира редица явления – монополно положение, външни ефекти, непълна информация, при които конкурентните пазари не успяват да постигнат Парето

⁵⁵ Изводите на Олсън и неговата “Логика на колективното действие” представляват фундаментално предизвикателство към конвенционалната политическа теория за поведението на групите от интереси. Моделът на Олсън предвижда, че конкуренцията между различните групи може да наруши политическото равновесие в посока на политики, фаворизирани от по-ефективни групи, на проекти, осигуряващи концентрирани изгоди за малък брой индивиди, финансирани в същото време от данъци, плащани от много и разпръснати данъкоплатци, и т.н.

⁵⁶ Пионер в тази област е Нисканен и неговото изследване “Бюрокрация и репрезентативно правителство”. (*Niskanen, W. A. Jr. Bureaucracy and Representative Government. Chicago: Aldine-Atherton, 1971*).

ефективност в разпределението на ресурсите. Естественото решение на проблема е държавната интервенция. Допускането за държавата от теорията на благосъстоянието е, че това е безпристрастен и всезнаещ служител на “общото благо”, възплъщение на “добрата воля”. Подлагайки на съмнение подобно допускане, “новите политикономисти” изместват фокуса на внимание от това какво трябва да прави едно идеално правителство върху това какви опасности ражда мажоритарната политика в условията на демокрация. Така се преодолява асиметричността на икономическото знание, като теорията за пазарните провали се допълват с теория на държавните провали.⁵⁷

“Новата политическа икономия” не е застрахована от определени критики и съмнения. Един от пунктовете на несъгласие (традиционен за опонентите на неокласиката) е свързан с ограничеността на централните аксиоми за поведение. Голяма част от критиките се отправят от политолози, които намират подхода на рационалния избор за твърде наивистичен и опростенски, пренебрегващ институционалното богатство на политическия живот. Сред атаките на привърженици на други икономически школи и течения е и упрекът за едностранчивост – вместо да предложи нов синтез, теория, отразяваща взаимното влияние и взаимозависимост на икономиката и политиката, теорията на публичния избор просто прилага езика на икономиката към политиката. Възражението срещу подобно отношение е, че именно приложението на вече познати и добре разработени теоретични предпоставки към новата област позволява на школата да избегне една от най-съществените слабости на много от останалите политикоикономически течения – еkleктичната методология.

Теорията на публичния избор основава подхода и анализа си на теоретична конструкция, вече постигнала завидна степен на вътрешна обвързаност и логичност и това ѝ позволява да изпълнява сравнително добре прогностичната си функция. Тестът за жизненост на дадена теоретична система обикновено е свързан с нейната способност да обяснява и предвижда резултати. Ако се съди по това, обемът на успешни разработки, изхождащи от позициите на “новата политическа икономия” върху съвременната пазарна демокрация, е внушителен,⁵⁸ а присъждането

⁵⁷ “С последователни допускания за човешкото поведение в условията на пазарни и политически институции всеки опит да се замени или да се модифицира определена пазарна ситуация, характеризираща се със сериозни външни ефекти, ще произведе решения, които възплъщават външни ефекти от различен характер, но свършено аналогични на съществуващите преди това” (*Buchanan, J. M. Politics, Policy and the Pigovian Margins.* - In: *The Logical Foundations of Constitutional Liberty...*, p. 63).

⁵⁸ Съществува и друг, не по-малко любопитен аспект на успеха на дадена школа – дали и в каква степен тя се представя в стандартните учебници. В това отношение от всички критични школи теорията на публичния избор е най-успешна. Много популярни учебници вече включват и

на Нобеловата награда на Джеймс Бюкенън представлява своеобразен израз на признанието на научната общност.

*

Извършеният анализ показва, че икономическата наука възниква като политическа икономия и в продължение на век предметът на изследване е твърде широк, подходът – интердисциплинарен, интересна смес от позитивни и нормативни елементи. През последните няколко десетилетия се наблюдава възраждане на интереса към политическата икономия под формата на разнообразни, понякога полярно противоположни школи и течения, някои от които са част от водещата неокласика, други – неин контрапункт.

Тук е уместно да припомним една мисъл на Дж. Ст. Мил. Така, както “стените на града биват обикновено издигани не за да вместят сградите, които след това ще възникнат, а за да оградят нещо, което вече съществува”,⁵⁹ по същия начин определението на науката не предхожда, а последва създаването на теорията. Ако доразвием метафората на Мил, то съвременната политическа икономия в много голяма степен наподобява днешните големи градове. Вместо обособени цялостни образувания с ясно определени граници, модерните урбанистични центрове представляват конгломерати от множество отделни селища, някои от които преливат естествено едно в друго и трудно могат да бъдат отграничени, други изглеждат като непосредствено продължение на центъра. Съвременната политическа икономия, подобно на големите градове, изглежда по същия начин дезинтегрирана и трудна за обхващане от “обща стена”. На този фон теорията за публичния избор представлява успешен опит за възраждане в нови условия на единството на икономика и политика. Тя се отличава с компактност и последователност в проблемите, които изследва, методологическата рамка и обяснителните принципи, които използва.

2.IV.2006 г.

инкорпорират теорията за държавните провали като естествено допълваща теорията за пазарните провали.

⁵⁹ Mill, J. S. On the Definition of Political Economy; and the Method of Investigation Proper to It..., p. 120.